

BESZÁMOLÓK

SZEMLÉK

REFERÁTUMOK

BIODOC projekt: a tulajdonlás vagy hozzáférés problémája egy egyetemi könyvtárban

A BIODOC a Cranfieldi Egyetem Információs és Könyvtári Szolgálat és a Cranfieldi Biotechnológiai Központ közös projektje (1995–1996) a *tulajdonlás* vagy *hozzáférés* vita során felmerült kérdések tisztázására. Gyakorlati tapasztalatok alapján azt a feltevést igazolja, hogy bizonyos körülmények között egy kiemelten a témafigyelésre és gyors dokumentumszolgáltatásra összpontosító információs részleg olcsóbb és megfelelőbb szolgáltatást nyújt, mint a hagyományos, saját folyóirat-állományra támaszkodó.

Előzmények

A Cranfieldi Könyvtár radikális lépésként törölte a Biotechnológiai Központ számára előfizetett összes folyóiratot, hogy a megnövekedett számú dokumentumrendelés külső szolgáltatóktól történő teljesítéséhez anyagi alapot teremtsen. Egyúttal valós körülmények között ki akarták próbálni, hogyan valósítható meg a „csak hozzáférés” politika. A folyóiratok kieső kézbevétele és átnézési lehetősége ellensúlyozására bevezettek egy elektronikus, több folyóiraatra támaszkodó témafigyelési szolgáltatást. A könyvtár azt remélte, hogy ezek a szolgáltatások jobban igazodnak a kutatóközpont igényeihez. Ismereteik szerint hasonló kísérletek folytak az USA-ban és Ausztráliában, de az Egyesült Királyság egyetemi könyvtárai között ez volt az első próbálkozás. A szakirodalomból megismert projektek mindegyikében valamilyen hordozón (pl. CD-ROM-on) állt rendelkezésre teljes szövegű adatbázis vagy egyéb lehetőség, itt teljes egészében külső szolgáltatókat vettek igénybe.

A projekt célja volt:

- a folyóiratcikkekhez gyors szolgáltatókon keresztül való hozzáférés költségeinek és hatékonyságának értékelése,
- a folyóiratcikkek szolgáltatók teljesítményének számbavétele,

- a különböző szolgáltatási módok feltérképezése,
- az új szolgáltatás felhasználóra gyakorolt hatásának a vizsgálata,
- az új szolgáltatás könyvtárosokra gyakorolt hatásának a vizsgálata,
- az eredmények közzététele az egyetemi/kutatási szférában.

A projekt háttere

A folyóirat-előfizetés teljes lemondásához a könyvtár csökkenő költségvetése és a folyóiratárak jelentős emelkedése vezetett. 1994-re a Biotechnológiai Központ számára csupán 16 folyóiratot tudtak előfizetni, miközben 559 folyóiratból kértek cikkeket. Ebben az időben már működtek a faxon történő másolatküldéssel összekötött elektronikus tartalomjegyzék-szolgáltatások, mint pl. az UnCover Reveal és a FirstSearch. Az elektronikus levelezőrendszerek használata megoldási lehetőséget jelentett a témafigyelési szolgáltatásban a találatok, illetve a teljes folyóiratcikkek továbbítására.

A Cranfieldi Egyetemi Könyvtár mindig is jelentősen támaszkodott a könyvtárközi kölcsönzési szolgáltatásokra a posztgraduális képzés és a kutatási terület széles körű igényei alapján. A hagyományos könyvtárközi modell szerint a szolgáltatás térítésmentes volt, a könyvtárközi kölcsönzési kérések 90%-át a BLDSC-hez továbbították, és csak néhányat kellett elutasítaniuk. A kérések kezeléséhez a LIBERTAS rendszer ILL (könyvtárközi kölcsönzési) modulja szolgált, és a felhasználók kéréseit is ezen keresztül vitték be a rendszerbe.

Korábban folytak közös kísérletek a Delfti Műszaki Egyetemmel alternatív dokumentumküldő rendszerek kipróbálására, a BIODOC projekt erre építve kereste a radikálisabb hozzáférési lehetőségeket.

A Biotechnológiai Központ megfelelő partner volt méreteit (30 munkatárs, 50 posztgraduális hallgató), kutatási területét (az egyetem többi tan-székének és intézetének tematikáját alig átfedő négy fő irány) tekintve.

A projekt menete

Először a Biotechnológiai Központ munkatársait és hallgatóit kellett megnyerni. A megállapodás szerint az első év után a projekt folytatásáról is ők döntöttek. Kikötésük volt, hogy ha a projekt sikertel- lenne bizonyul, a könyvtár ismét előfizeti számuk- ra a lemondott folyóiratokat, és gondoskodik a kiesett évben megjelent számok utólagos beszer- zéséről. A felhasználók arra nem voltak hajlandók, hogy kitöltsék a LIBERTAS könyvtárközi megren- delőlapját, ehelyett kéréseiket e-mailen küldték a könyvtárba.

A projekt irányítása háromszintű volt. Az ere- detileg feladatát tekintve Tervező Bizottság átala- kult Operatív Bizottsággá, amely a stratégiai és operatív irányításért volt felelős. A havonta ülése- ző Fejlesztési Csoport a könyvtár vezetőjét és a tanszékek képviselőit folyamatosan tájékoztatta a fejleményekről, és közvetítette az Operatív Bizott- ságnak a Biotechnológiai Központ véleményét és problémáit. A mindennapi munkát végző munka- társak alkották a BIODOC csapatot, saját megbe- széléseik mellett részt vettek az Operatív Bizott- ság ülésein is. A könyvtárközi kölcsönzési részleg munkatársait folyamatosan tájékoztatták a projekt menetéről (az esetleges félreértések, sértődések elkerülése érdekében).

Az információs igények feltárása során az e célra a Biotechnológiai Központban alakult csoport számára is váratlan kép alakult ki:

- a régebbi cikkek iránt is van akkora igény, mint a legfrissebbek iránt;
- növekszik a szabványok és szabadalmak iránti kérések száma;
- van hajlandóság arra, hogy pénzt költsenek a sürgősen beszerezendő információra;
- elismerték, hogy egy cikk kivonata is elegendő lehet;
- a tartalomjegyzék-adatbázisokban való kere- séshez egyedi profilokra van szükség.

A további igényekről kérdőíves módszerrel sze- rettek volna több információt kapni, erre azonban kevés válasz érkezett. Az mindenesetre kiderült, hogy

- a folyóiratok rendkívül fontosak mind a folyama- tos tájékozódás, mind a kutatások számára;
- az utolsó 25 év publikációi iránt van igény;
- fontosak a könyvtárközi kölcsönzési és doku- mentumküldő szolgálatok;
- a gyorsabb szolgáltatásért hajlandók többet fi- zetni.

A lemondott folyóiratok helyett a Blackwell UnCover Reveal elektronikus tartalomjegyzék- szolgáltatására fizettek elő. A profilt úgy határozták meg, hogy a szolgáltatás 14 lemondott folyóira- ra és a könyvtárközi kölcsönzés keretében leggyak- rabban igényelt 5 folyóira- ra terjedjen ki. Emellett a munkatársak saját egyedi profiljaikat is megrendel- hették.

A projekt sikere és az összehasonlíthatóság érdekében négy dokumentumküldő szolgálatot választottak ki. Ezek:

- a *Delfti Műszaki Egyetem Könyvtára* – velük korábban is szoros volt az együttműködés, is- mertek voltak az árai és átfutási idejük;
- a *Királyi Kémiai Társaság* (Royal Society of Chemistry = RSC) bár nem dokumentumkü- ldésre szakosodott intézmény, küldési időre- kordjáról és jelentős szakfolyóirat-állományáról ismert;
- az *UnCover*, mivel az elektronikus dokumen- tumtovábbításra faxot használt, és ezt a to- vábbítási módot is ki akarták próbálni;
- a *BIDS-ISI*, bár éppen a projekt indításakor dokumentumküldésre nem, csak információke- resésre volt alkalmas, augusztustól azonban már teljes körű szolgáltatást nyújtott.

A fenti választáshoz más elektronikus doku- mentumküldő szolgáltatásokat is megvizsgáltak:

- a Faxon Finder ebben az időben nem volt elér- hető,
- a British Library Inside Information szolgálta- tást elvetették a magas költségek miatt,
- az OCLC FirstSearch rendszerét is vizsgálták, de nem találták megfelelőnek.

Az utolsó mentsvár a BLDSC volt: ha a kivá- lasztott szolgáltatók bármelyikénél fennakadás támadna, a kérést Boston Spába küldik.

A könyvtár jól felkészült a felhasználók oktatá- sára, összeállította a szükséges segédleteket, és megtalálta a legegyszerűbb módszert az igények továbbítására a BIODOC teamnek. Az oktatás kiterjedt az összes szükséges teendőre, adatbázis- keresésre, az egyedi profilok szerkesztésére stb.

A projektnek nem volt külön pénzügyi alapja, költségvetése a lemondott 14 folyóirat előfizetési díjának megtakarításából és a könyvtárközi köl- csönzésre az évre tervezett összegből állt. Az év folyamán azonban a könyvtár felajánlotta, hogy a projekt sikere érdekében fizeti a rendelkezésre álló kereten felüli kiadásokat.

Mivel a BIODOC egyúttal kutatási projekt és gyakorlati kísérlet is volt, a könyvtár nagy figyelmet szentelt minden egyes lépésnek. A szolgáltatás menete a következő volt:

- A könyvtár az általa kialakított profil alapján az UnCover-től érkező, releváns folyóiratok tarta- lomjegyzékét továbbította a BIODOC levelező- listára. Ez a levelezőlista a Biotechnológiai Központ minden tagjának járt.

- A tartalomjegyzék alapján a teljes cikkek iránti igények e-mailen kerültek vissza a könyvtárba. Ezeket a könyvtár vagy online megrendelte (UnCover és BIDS), vagy megfelelő formára hozta és postázta (RSC, menet közben itt is lett elektronikus posta lehetőség), vagy e-mailen küldte (Delft). Az igényeket a könyvtár a LIBERTAS rendszerben dolgozta fel: a kéréseket éjszaka a rendszer elektronikus levélben küldhető fájlba gyűjtötte; automatikus követő üzemmódot állítottak be a BIODOC-kölcsönzők számára időtakarékoság céljából, a projekt elemzéséhez szükséges adatok gyűjtéséhez.
- A BIODOC team a napi munkát négy szakaszban végezte: (1) ellenőrizték az elektronikus postaládát (új kérések, kérdések, új UnCover tartalomjegyzék, a LIBERTAS által összeállított kérésfájl továbbítása Delftbe), (2) a kérések továbbítása a szolgáltatóknak, adminisztráció a LIBERTAS-ban, (3) a szolgáltatóktól megkapott dokumentumok továbbítása a szükséges adminisztrációval együtt, (4) a felmerült problémák tisztázása, a hibás kérések újraküldése stb. A későbbi projektek számára is hasznos tapasztalatnak bizonyult, hogy a team tagjai a könyvtár különböző részlegeiből jöttek, és jól kiegészítették egymást.

A projekt folyamán külön figyelmet fordítottak a szerzői jogi kérdésekre. Az UnCover-tól és a BIDS-ISI-től kapott dokumentumoknál a szerzői jog rendezett volt, az RSC-től és a Delftből rendelt anyagoknál azonban nem. Ezekben az esetekben a megrendeléssel együtt egy külön nyomtatványt kellett küldeni. Az egyszerűség kedvéért a bibliográfiai adatok azonosításához a könyvtár megadta a LIBERTAS-beli rendelési számot, és a megrendelő vállalta, hogy soron kívül aláírja.

Az elektronikus dokumentumküldés lehetőségét is vizsgálták. Ebben az időben a Delfti Egyetemnek már voltak pozitív tapasztalatai egy amerikai felhasználóval. Ugyanakkor az Egyesült Királyságban egy szkennelt cikk elektronikus másolatát nem tartották tisztességesnek. Az európai jogalkotás figyelmen kívül hagyta az ftp-vel folytatott dokumentumküldést, így ennek a bevezetése a

BIODOC-ba a szerzői jog megsértését jelentette volna. Egy rövid kísérlet bizonyította, hogy technikai nehézségek nincsenek.

Eredmények

1. Az év során jelentősen nőtt a könyvtárközi kérések száma: az előző évi 1849-ről 4849-re (162%). Ennek következtében a költségek 37%-kal meghaladták a rendelkezésre álló keretet. A korlátlan hozzáférést biztosító politika így többre került, mint a folyóirat-előfizetés és az azt kiegészítő könyvtárközi kölcsönzés. Itt azonban azt is figyelembe kell venni, hogy
 - sokkal könnyebb volt e-mailen rendelni, mint a szokásos könyvtárközi kéréslapot kitölteni;
 - mivel az UnCover szolgáltatás kivonatot nem tartalmaz, előfordulhatott irreleváns cikk kérése.
2. A felhasználók reakcióit vizsgáló tanulmány megállapította, hogy többségük szívesen fogadta a BIODOC-konceptiót, és előnyben részesítette a nagyobb számú, nem helyben lévő folyóiratokhoz való hozzáférést. A projekt folytatását a Biotechnológiai Központ is támogatta, mivel így hatékonyabb információellátásban részesült. Csupán néhány felhasználónak volt technikai problémája, és hiányolta a folyóiratok kézbevehetőségét.
3. A projekt során a könyvtár tapasztalatokra tett szert nemcsak a dokumentumküldő szolgálatok és a folyóirat-ellátás hozzáférési modellje tekintetében, hanem a munkaszervezésben és az információigények feltárásában is. Világossá vált, hogy a folytatáshoz szervezeti átalakításra, a megrendelő tanszékek részéről nagyobb felelősség vállalására van szükség, beleértve azt is, hogy költségvetésükkel gazdálkodjanak.

/EVANS, J. – BEVAN, S. J. – HARRINGTON, J.: BIODOC: access versus holdings in a university library. = *Interlending & Document Supply*, 24. köt. 4. sz. 1996. p. 5–11./

(*Viszocsekné Péteri Éva*)

DIALOG Select

A DIALOG kutatókat segítő szolgáltatása a WWW-n

A DIALOG online szolgáltatóközpont szinte fennállása óta kínál többféle végfelhasználói terméket, a professzionális keresőknek szánt adatbázis-kereső rendszere mellett. A legújabb ilyen szolgáltatása a *DIALOG Select*, amely a WWW-n érhető el:

<http://dialogselect.krinfo.com>

A korábbi végfelhasználói termékek és rendszerek elvét követve, a *DIALOG Select* is teljes szövegű adatokat és kivonatokat, menürendszerű keresőeszközt, egy háttérben működő szoftvert nyújt, amely a felhasználói kérdéseket átalakítja DIALOG parancsokká.